

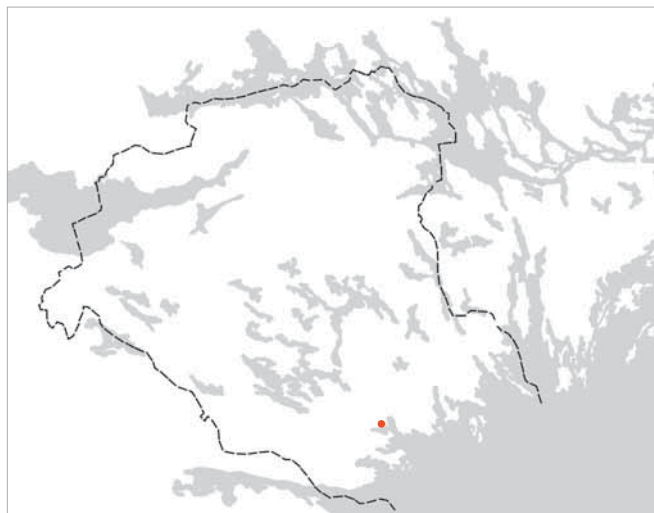
Arkeologisk förundersökning

Hamnbron

Nyare tid

RAÄ231, Stadsäga 1:18, Nikolai socken, Nyköpings kommun,
Södermanlands län.

Björn Pettersson

Arkeologisk förundersökning

Hamnbron

Nyare tid

RAÄ231, Stadsäga 1:18, Nikolai socken, Nyköpings kommun,
Södermanlands län.

Björn Pettersson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2006

© 2006 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Björn Pettersson
Omslagsbild: Södermanlands län. Utredningsområdets geografiska läge
markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna
kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 97.0350.

Nyköping 2006

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Tidigare undersökningar

Syfte och metod 7

Syfte

Metod

Landskap 7

Natur

Kultur

Resultat 9

Sammanfattning 10

Administrativa uppgifter 10

Referenser 10

Arkiv

Förkortningar

Bilagor 11

1. Fyndregister

2. Profilritningar

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sektor arkeologi vid Sörmlands museum utförde under perioden 2/9 till 23/10 år 2002 en arkeologisk förundersökning inom fornlämning RAÄ231 vid kajen norr om hamnbron intill stadsäga Öster 1:18. Nyköpings kommun hade begärt tillstånd att schakta för restaurering av kajen på åns östra sida strax norr om Hamnbron. Den arkeologiska förundersökningen genomfördes under sammanlagt fem och en halv arbetsdagar. Se figur 3, SR 257.

Den nuvarande kajskoningen som byggdes i början av 1900-talet, behövde renoveras inom den aktuella sträckan. Orsaken var att flera ras redan inträffat och att stor risk för nya ras förelåg. Renoveringsarbetet hade planerats så att kajens befintliga frontmur skulle monteras ner för att senare återuppföras. Bakom denna mur skulle ytan schaktas ur så att en ny klumpmur kunde gjutas som stöd för den yttre muren. Därefter skulle ytterligare fyra mindre schakt grävas för att ge plats åt ankarplattor med tillhörande stag, avsedda att hålla den nya kajskoningen på plats.

Den undersökta ytan ligger i sydligaste delen av fornlämning RAÄ231 inom Nyköping stads gamla hamnområde, på den östra sidan av ån strax nedanför slottet. Enligt den äldsta stadskartan, upprättad under 1640-talet, fanns ett antal små sjöbodar markerade längs åns östra sida där den planerade kajrenoveringen skulle genomföras. Denna karta anses delvis spegla stadens medeltida struktur. Efter den stora stadsbranden år 1665 fick Nyköping en ny rätvinklig stadsplan. Från år 1735 finns en karta över staden som visar att den berörda platsen använts som kaj och lastageplats, där fartyg förtöjt och lastat.

Den aktuella undersökningen skulle enligt länsstyrelsens beslut utföras i form av en schaktövervakning innefattande dokumentation av läge, djup och innehåll. Om det framkom lämningar som förmodades tillhöra 1700-talet eller vara av äldre datum, skulle arbetet om möjligt förändras så att konstruktioner eller andra lämningar kunde bevaras. Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 13§, Lagen (1988:950) om kulturminnen m. m (1st dnr. 431-6033-2002). Kostnadsansvarig var Nyköpings kommun.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var arkeolog Björn Pettersson, Sörmlands museum.

Tidigare undersökningar

Inom det närmaste området intill den aktuella undersökningen finns tidiager sju arkeologiska undersökningar eller observationer registrerade. Här nedan görs en sammanställning av de undersökningar, som ligger inom en radie av cirka 100 meter från den aktu-

ella undersökningen. Uppgifterna är till större delen hämtade ur *Stadsarkeologiskt register för Nyköping* (KUS02 384).

1977 (SR 12). I samband med en provundersökning i kvarteret Brädgården, av sex stycken mindre schakt, påträffades 0-0,2 meter tjocka leriga kulturlager cirka 0,3 meter under markytan. Lagren daterades till nyare tid. Undersökningen utfördes av Marietta Douglas, RAÄ UV-Mitt.

1982 (SR 70). I samband med schaktning i Folkungavägen, för dragning av ny fjärrvärmeledning, utfördes en arkeologisk undersökning i form av provborring. Resultatet av undersökningen visade att kulturlagrens tjocklek avtar mot söder, med avståndet från Östra Trädgårdsgatan. Inga uppgifter om lagrens tjocklek eller innehåll. Undersökningen utfördes av Kenneth Svensson, RAÄ UV-Mitt.

1982 (SR 235). I samband med en antikvarisk kontroll i kvarteret Kompaniet, Åpromenaden, undersöktes kulturlager med rikliga fynd av yngre rödgods, stengods, kakel, glaskärl, benskäft, islägg, nycklar, järnföremål och djurben. Lagren tolkades som utfyllnadsmassor längs med ån. Vid kontrollen påträffades även delar av en strandskoning. Daterat till perioden 1600-1700-tal. Undersökningen utfördes av Kjell Nordeman, RAÄ UV-Mitt.

1983 (SR 123). I samband med en arkeologisk provundersökning i kvarteret Kompaniet 13-14 undersöktes kulturlager innehållande lera, järnslag och djurben. Lagrens tjocklek uppgick till cirka 1 meter och påträffades cirka 1 meter under markytan. Vid undersökningen påträffades även delar av en anläggning tolkad som en rustbädd. Daterat till perioden 1500-1700-tal. Undersökningen utfördes av Kjell Nordeman, RAÄ UV-Mitt.

1985 (SR 144). I samband med en arkeologisk kontroll i kvarteret Kompaniet 23 undersöktes kulturlager med kol, järnslag och glödska. Ytan på lagret påträffades 1 meter under markytan och daterades till 1700-tal eller senare. Ovanpå detta fanns lerlager med djurben. Inget fyndmaterial tillvaratogs. Undersökningen utfördes av Kjell Nordeman, RAÄ UV-Mitt.

1994 (SR 185). I samband med en antikvarisk kontroll i kvarteret Nyköpingshus undersöktes två tunna kulturlager med kol, sand, slagg, tegel, glas och kakel. Lagren var 0,2 meter tjocka och daterades till perioden 1700-1800-tal. Inget fyndmaterial tillvaratogs. Undersökningen utfördes av Olof Hermelin, Sörmlands museum.

2001 (SR 245). I samband med en arkeologisk besiktning inom Stadsäga 241, utfördes dokumentation av två syllstensrader. Syllstensraderna bestod av 0,3-0,4

Figur 2. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Nyköping 9H SV och 10H SO med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

meter stora stenar belägna cirka 0,2 meter under markytan. mellan syllstensraderna framkom ett cirka 0,3 meter tjockt kulturlager med sand och tegelfragment. Lämningarna dateras till 1700-tal. Någon bebyggelse på denna plats har inte kunna återfinnas på äldre kartor över området. Undersökningen utfördes av Olof Hermelin, Sörmlands museum.

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att, inom det av länsstyrelsens angivna undersökningsområdet, avgränsa eventuella lämningar samt bestämma deras karaktär och kvalitet, datering, bevarandegrad och vetenskaplig potential inom denna del av RAÄ231. Äldre kulturlager, träkonstruktioner eller vrakdelar som påträffades skulle undersökas och dokumenteras. Med äldre lämningar menas tiden från 1700-talet eller tidigare. Om möjligt skulle arbetet styras så att eventuella äldre lämningar skulle kunna ligga kvar utan att skadas.

Metod

Undersökningen utfördes genom att lösa omrörda jordlager togs bort med hjälp av maskin över en cirka 23 x 9 meter stor yta längs med kajkanten. Som mest ner till 2,8 meters djup under markytan (figur 4). Påträffade anläggningar och kulturlager rensades fram för hand och frilades, för att kunna dokumenteras och

tolkas. Dokumentationen utfördes skalenligt (1:20) på uppmättningsritningar samt genom fotografering. Daterande och funktionsbestämmande föremål insamlades per lager (bilaga 1). Två profiler upprättades. En 15 meter lång i nord-sydlig riktning mellan punkt A-B och en 9 meter lång i öst-västlig riktning mellan punkt B-C (bilaga 2). Avslutningsvis mättes det undersökta schaktet in digitalt med totalstation för att senare kunna läggas in på stadens fastighetskarta (figur 3, SR 257).

Landskap

Natur

I en vik av Östersjön ligger det medeltida Nyköpings stadsområde, i en södersluttning och till största delen på sediment av lera, omgivet av bergiga höjdparter. Mot väster sträcker sig den bördiga Kiladalen ända bort till Kila ödekyrka. I de östra delarna av dalen ligger resterna efter den tidigmedeltida Kilakastalen och längst nere vid Nyköpingsåns mynning har borgen Nyköpingshus legat.

Höjdangivelser för ursprunglig marknivå från ett stort antal borrhöjningar som har tidigare utförts i samband med geotekniska undersökningar tillsammans arkeologiska iakttagelser, har givit en antydning om hur Nyköpings topografi och stadsområde sett ut under medeltiden. Längs nere vid åmynningen låg borgen Nyköpingshus på en liten klippa omgiven av vatten. Strax innanför åmynningen har sedan stadens bebyggelse brett ut sig

Figur 4. Efter att kajmuren plockats ner schaktades de lösa massorna bakom muren ner till nivån med rustbädden, som anlades på platsen i början av 1900-talet. Foto: Björn Pettersson 2002, Sörmlands museum.

på ömse sidor om ån, troligen med en övervikt på den västra sidan. Ån var vid denna tid betydligt bredare och segelbar ända upp till fallen vid kvarteret Nyköpingsbruk (Broberg B. 1979, s. 48ff).

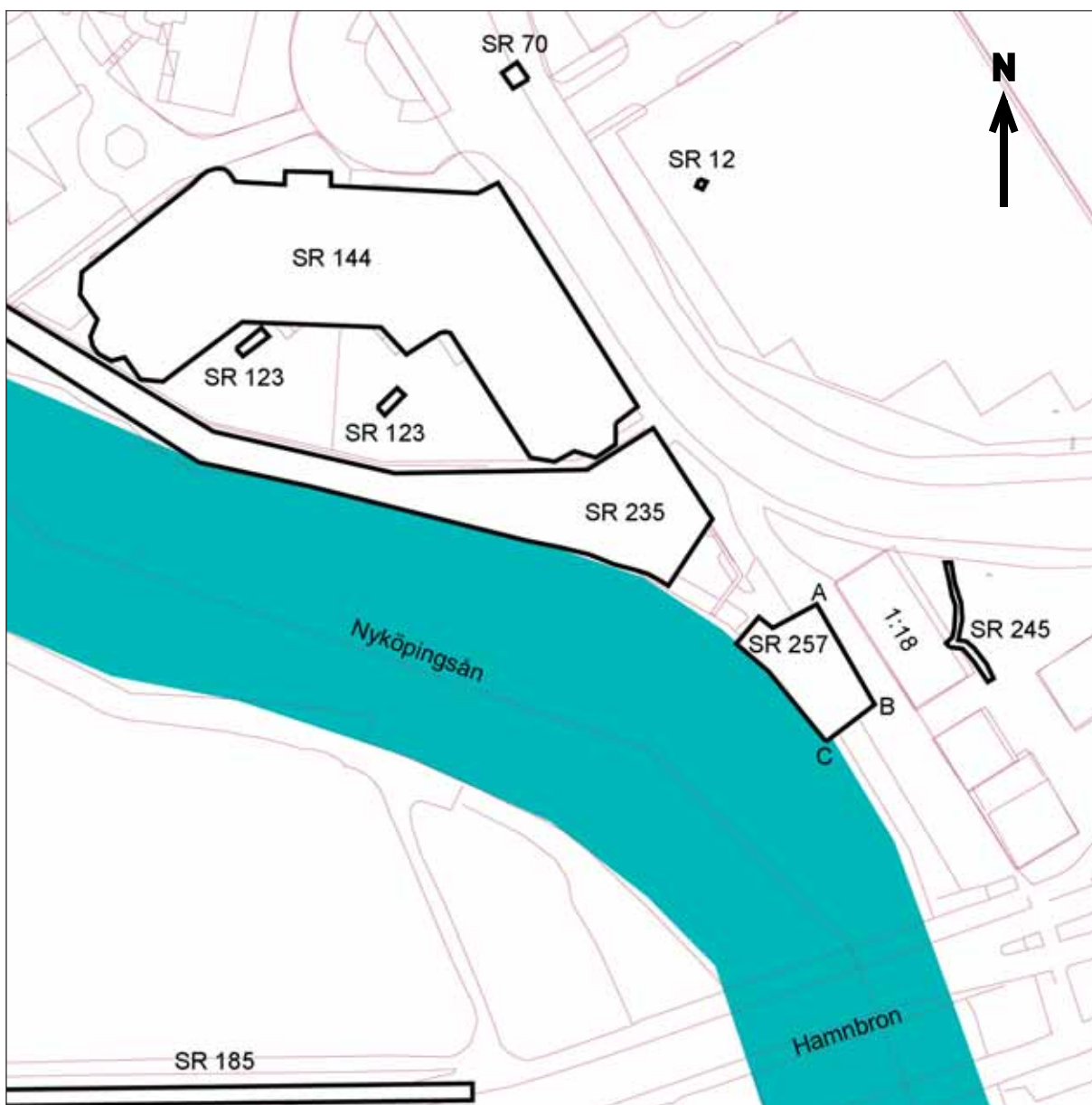
I inloppet till Nyköping, cirka sju kilometer österut, finns ett 400 meter brett sund med två holmar där namnet *stäk* är belagt år 1491. Christian Lovén anser att där bör ha funnits en farledsspärr som har skyddat ett större område runt Nyköping, men framförallt fördröjt anfall in mot staden (Lovén 1996, s. 450).

Kultur

Nyköping omnämns emellertid första gången i skrift

omkring 1250 (Karlén 1973, s. 14ff med där a.a.). Vidare är ett myntpräglingunderlag av bly för prägling av Arosmynt påträffat i stadens kulturlager, vilket markerar att orten har haft en administrativ funktion redan under tidigt 1200-tal.

Den undersökta ytan ligger i sydligaste delen av fornlämning RAÄ231 inom Nyköping stads gamla hamnområde, på den östra sidan av ån strax nedanför slottet. Enligt den äldsta stadskartan över Nyköping fanns ett antal små sjöbodar markerade längs åns östra sida, där den planerade kajrenoveringen skulle genomföras. På kartan finns två olika stadsplaner utritade. En äldre oregelbunden plan över staden som den såg

Figur 3. Läget för den aktuella undersökningen (SR 257) inom stadsäga 1:18. Markeringarna A-B-C visar ändpunkterna för profilerna 1 och 2 vid föreliggande undersökning. Se bilaga 2 Profiler. På planen syns även läget för tidigare arkeologiska undersökningar utförda i anslutning till SR 257. Skala 1:1000.

ut före branden år 1665 och en yngre regelbunden rätvinklig plan som staden var planerad att se ut då den skulle återuppbyggas. Den nya planen började färdigställas redan år 1646 av Lars Welamsson Björkman. År 1665 duplicerades denna karta av Henrik de la Vallée (Blomberg 1973, s 21).

Från år 1735 finns en karta över staden som visar att platsen för den aktuella undersökningen kallas för *Sjötullen* och har använts som kaj och lastageplats, där fartyg förtöjt och lastat (Nyköping efter 1665 års brand).

Resultat

I och med att renoveringsarbetet av kajmuren genomfördes i två etapper och att den arkeologiska undersökningen utfördes parallellt med detta arbete, genomfördes även den arkeologiska undersökningen i två etapper.

I samband med den första etappen schaktades fyllningen innanför den befintliga kajkanten bort till cirka 4 meters bredd och ner till vattenlinjen, 2,4 meter under dagens markyta. På denna nivå blev kajens rustbädd av stolpar och liggande timmer synlig. I denna del av undersökningen framkom inga bevarade kulturlager eller anläggningar.

Under arbetets andra etapp, då schakt för ankarplattor och dragjärn skulle grävas till cirka 9 meters bredd från kajkanten räknat, framkom rester en stenläggning samt

kulturlager. Ungefär 6 meter innanför och parallellt med den nuvarande kajskoningen, framträdde gränsen för det schakt som grävdes för den nämnda rustbädden i början av 1900-talet. Den gamla nedgrävningens kant löpte längs hela det aktuella schaktets längd. Innanför denna nedgrävning fanns ovanpå nivån för den sterila leran, ett äldre kulturlager bestående kulturjord med tegelkross, kalkbruk, sand, grus och sten. Lagrets övre nivå låg cirka 0,8 meter under dagens markyta (se profil 1, lager 12 samt profil 2, lager 2).

Samma lager innehöll föremål som keramik, kritpipor, glas och flinta, bland annat tre daterande fynd i form av rörskaft till trebensgrytor av yngre rödgods (BII:4) samt ett fragment av en glasbägare, av så kallad Hertig Karlstyp. Med ledning av formen på grytskaftens avslutning och fyndet av Hertig Karlsglas, kunde lagret dateras till perioden slutet av 1500-tal till mitten av 1600-tal. Dessutom påträffades en skärva från ett stengodskärl av CI-typ, det vill säga med en medeltida datering. Eftersom en stor del av fyndmaterialet var svallat, så bör strandlinjen ha legat i jämnhöjd med denna nivå då lagret avsattes på platsen. Det vill säga cirka 1 meter över 0-punkten för höjdsystemet *Nyk Lokala*. Denna nivå stämmer väl med den aktuella strandlinjeförskjutningskurvan för Nyköping. Strandlinjen har vid början av 1600-talet alltså legat ungefär 7 meter innanför dagens kajkant och cirka 1,5 meter över dagens vattenyta. Jämför noteringar angående de olika höjdsystemens 0-punkter, bilaga 2, profil 2 högra marginalen.

I schaktets centrala del, direkt ovanpå den sterila leran, cirka 1,2 meter under dagens markyta, framkom resterna

Figur 5. Dykare i vattnet utanför kajen vid Hamnbron, i färd med att undersöka bottenförhållandena i samband med schaktningar i vattnet. Observera den frilagda rustbädden av timmer i vattnenlinjen. På grund av strandlinjeförskjutningen sedan kajen anlades i början av 1900-talet, har timret börjat förmultna. Därav sättningsskadorna i kajmuren. Foto: Björn Pettersson 2002, Sörmlands museum.

efter en tät stenläggning som täckte en yta av cirka 1 x 4 meter. Anläggningen kunde stratigrafiskt dateras till samma tid som det ovan beskrivna svallade lagret och tolkades som en strandförstärkning. Stenläggningen bör ha legat mycket nära den då tida strandlinjen.

I den södra schaktväggen framträdde en lagerbild som visade en svagt sluttande åstrand under 1600-talet. Delar av denna äldre strandkant grävdes dock bort i samband med anläggandet av den befintliga kajkanten. Inga kulturlager eller anläggningar med medeltida dateringar framkom vid undersökningen. Endast en keramikskärva med medeltida datering påträffades. Eventuella spår efter medeltida lämningar kan ligga ytterligare några meter in mot land från kajen räknat.

Sammanfattning

Sektor arkeologi vid Sörmlands museum har under perioden 2/9 till 23/10 år 2002 utfört en arkeologisk förundersökning inom fornlämning RAÄ231. Platsen för undersökningen ligger på den östra sidan av ån, vid kajen norr om Hamnbron intill stadsåga Öster 1:18.

Den nuvarande kajskoningen, som uppfördes i början av 1900-talet, behövde renoveras inom den aktuella sträckan. Frontmuren skulle monteras ner och ytan bakom muren schaktas ur i flera steg. Därefter skulle muren åter byggas upp och förses med en inre stödmur samt stag.

Den undersökta ytan ligger i den sydligaste delen av fornlämning RAÄ231 inom Nyköping stads gamla hamnområde. Enligt den äldsta stadskartan fanns i början av 1600-talet ett antal små sjöbodnar på denna plats. I början av 1700-talet har platsen använts som kaj och lastageplats för fartyg som förtöjt där.

Den aktuella undersökningen utfördes som en schaktövervakning och dokumentation av äldre lämningar.

Vid den arkeologiska förundersökningen framkom rester efter en stenläggning samt kulturlager daterade till perioden sent 1500-tal till mitten av 1600-talet. Det daterade kulturlagret innehöll svallat keramikmaterial, vilket tolkades som att det tidiga 1600-talets strandlinje legat här, ungefär 7 meter innanför dagens kajkant och 1,5 meter över dagens vattenyta. Stenpackningen vid samma nivå tolkades som en rest efter en strandförstärkning.

Inga kulturlager eller anläggningar med medeltida dateringar framkom vid undersökningen. Eventuella medeltida lämningar antas ligga ytterligare några meter in mot land från kajen räknat.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie: Arkeologiska meddelanden 2006:05
Södermanlands museums dnr: KUS02 282
Länsstyrelsens dnr: 431-6033-2002
Tid för undersökningen: 2/9 - 23/10 år 2002
Personal: Björn Pettersson
Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige 9H2e Branthäll. Upprättad av Rikets allmänna kartverk. Skala 1:10 000.
x6514569 y1570122 (SV)
Koordinatsystem: Rikets RT90
Höjdsystem: Nyk lokala
Utredningsområde: Extensivt; 207 m², Intensivt; 20 m².

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums topografiska arkiv. Fynd med nr 1-10 förvaras vid Sörmlands museum i väntan på fyndfördelning.

Referenser

Blomberg, Carl Gustaf. 1973. Från lokal improvisation till kunglig geometri. I: *Sörmlandsbygden 1973*. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok. Fyrtioandra årgången. Nyköping.

Broberg, Birgitta. 1979. *Nyköping. Rapport Medeltidsstaden 13*. RAÄ och SHM. Stockholm.

Karlén, Lars. 1973. *Nyköpings stads historia. Medeltid till vasatid intill 1622. Band 1*. Red. Stellan Dahlgren. Utgiven av Nyköpings kommuns stadshistoriekomité. Nyköping.

Lovén, Christian. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. KVHAA. Diss. Uppsala universitet. Stockholm.

Arkiv

Sörmlands museums arkiv (SMA)
Stadsarkeologiskt register för Nyköping 2004, KUS02 384.

Kartor

Nyköping efter 1665 års brand. *Kartor. 9 grafiska blad över Nyköping med dess omgivning 1670-1986*. Lantmäteriet och stadsingenjörskontret i Nyköping. 1987.

Förkortningar

SMA= Sörmlands museums arkiv

Bilagor

1. Fyndregister

Fnr	Pr:lager	Material	Sakord	Typ	Del	Godstyp	Antal	Vikt (g)	Datering	Anmärkning
1	1:2	Glas	Bägare	Hertig Karlsglas	Fot		1	1	1500-1600-tal	
2	1:2	Keramik	Kärl		Botten	CI	1	8	1200-1350-tal	Gulvitt gods med magringskorn
3	1:2	Keramik	Kärl	Gryta	Rörskaff	BII:4	1	94	1600-tal	
4	1:2	Keramik	Kärl	Gryta	Rörskaff	BII:4	1	28	Nyare tid	
5	1:2	Keramik	Kärl	Gryta	Ben	BII:4	1	70	Nyare tid	2 fragment
6	1:2	Keramik	Kärl		Mynning	BII:4	3	28	Nyare tid	
7	1:2	Keramik	Kärl			BII:4	2	46	Nyare tid	
8	1:2	Keramik	Kärl		Botten	BII:4	1	32	Nyare tid	Sekundärbränd, svart, utan glasyr
9	1:2	Keramik	Kripipa		Skaff		2	1	1600-1700-tal	
10	1:2	Flinta	Eldslägningsflinta				1	4		Avslag 2,5x3 cm. Sliten kant

2. Profilritningar

Profilritningarna nummer 1 och 2 presenteras i den följande bilaga nummer 2, i skala 1:20.
Se teckenförklaringen nedan.

Teckenförklaring

 = Omrörda lager (i profil)

 = Lera

 = Grus och tegelkross

 = Sand och grus

 = Smågatsten

 = Sten

 = Tegelsten